

## تحلیلی بر تأثیرات ساختار کالبدی محیط‌های شهری در امنیت گردشگران، نمونه موردی: حوزه ثامن مادرشهر مشهد

تاریخ دریافت: ۹۰/۶/۵

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۱/۸/۲۱

سیمین تولائی\* - سید دانا علی زاده\*\* - پرستو علی زاده\*\*\*

### چکیده

امروزه امنیت به عنوان مهمترین و زیربنائی ترین اصل در تدوین راهبرد توسعه گردشگری به ویژه در شهرها به شمار می رود. در این بین عامل کالبدی و فیزیکی از جمله فضاهای بدون دفاع شهری یکی از مهمترین عوامل بروز ناامنی در محیط‌های گردشگری است. بنابراین، با توجه به ضرورت موضوع و عدم توجه کافی به تأثیرات امنیت در توسعه گردشگری، می‌توان گفت؛ در این مقاله که از نظر هدف، کاربردی-توسعه ای بوده و از نظر جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها و استنباط از آنان، یک تحقیق اسنادی - پیمایشی است سعی بر آن شده؛ این موضوع به طور موردی در حوزه شهرداری ثامن مادرشهر مشهد که بافت مرکزی مشهد را شامل می‌شود، مورد تجزیه و تحلیل قرار گیرد. هدف آن بررسی وضعیت کالبدی حوزه مورد مطالعه و تأثیر آن بر میزان امنیت زائران و گردشگران می‌باشد. بررسی‌های صورت گرفته نتایج ذیل را شامل شد:

- بافت کالبدی حوزه ثامن (از جمله وجود فضاهای بدون دفاع شهری) تأثیر مستقیمی بر روی افزایش آسیب‌های اجتماعی و در نتیجه ناامن شدن حوزه برای گردشگران و زائران داشته است.
- تلفیق نامناسب کاربری‌ها از جمله تلفیق کاربری مسکونی (خانه‌های ویلایی و قدیمی) با کاربری‌های خدماتی گردشگری به ویژه هتل‌های بلندمرتبه و مراکز تجاری مدرن، منجر به ناامن شدن این حوزه شده است.
- بیش از ۵۵ درصد گردشگران، این حوزه را ناامن دانسته و بیش از ۶۰ درصد آن‌ها وضعیت نامناسب کالبدی را مهمترین عامل در ناامن شدن آن معرفی کرده‌اند.

**واژگان کلیدی:** گردشگری، امنیت، امنیت گردشگری، ساختار کالبدی، حوزه شهرداری ثامن مشهد.

\* استاد گروه جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران.

\*\* دانشجوی دکتری جغرافیا، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه خوارزمی، تهران، ایران (نویسنده مسئول).

Email: da\_alizadeh1363@yahoo.com

\*\*\* کارشناس ارشد جمعیت شناسی، دانشکده علوم اجتماعی، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران.

## مقدمه

امنیت اجتماعی، آرامش و آسودگی خاطری است که هر جامعه‌ای موظف است در زمینه‌های شخصی، اقتصادی، سیاسی و قضایی برای جامعه و اعضای خود فراهم کند. بنابراین امنیت اجتماعی چیزی نیست جز حالتی از آسودگی خاطر مردم از ترس، تهدید و اضطراب و مصون ماندن جان، مال، ناموس، هويت و اعتقادات از هرگونه تهدید و تعرض (Parsa, 2006, p. 11). ارتقاء کیفیت محیط زندگی در شهرها، بدون حضور فعال و قوی مردم ممکن نیست. این حضور در فضاهای شهری به ویژه توسط تمام افراد و گروه‌های شهروندان در تمام ساعات شبانه‌روز، مستلزم احساس امنیت افراد است (Hagan, 1988, p. 199). اما این تأمین امنیت تنها به وسیله نیروهای انتظامی عملی نیست (meethan, 2001, pp. 9-11). به گفته جین جیکوبز در کتاب زندگی و مرگ شهرهای آمریکایی، وجود "چشم‌ناظر" کسانی که مالکان طبیعی فضای شهری هستند مهم‌ترین عامل برای مراقبت از فضا و تبدیل آن‌ها به فضاهای امن است. همچنین افزایش حس مکان و احساس تعلق افراد، یک رابطه دو طرفه با احساس امنیت در شهرها دارد (Burton & Lynne, 2006, pp. 78-120). افزایش امنیت در شهرها افزون بر مزایایی چون تقویت هویت، سرزندگی، کارایی و زیبایی فضا، مزایای اقتصادی دیگر هم دارد. فضا امن که مردم در آن حضور قوی دارند برای سرمایه‌گذاری و کسب‌وکار، جذاب تر بوده و در نتیجه از نظر مالی دارای ارزش و تقاضای بیشتری خواهد بود و بالعکس فضای ناامن مرده و خطرناک به تدریج و هرروز بیش از روز قبل دافع مردم و سرمایه‌گذاران خواهد بود (Eck & Weisburd, 1994). این فضاها به تدریج از افراد عاری شده و خود هر روز بیش از روز قبل جاذب فعالیت‌های خلاف شئون اجتماعی خواهد بود.

با توجه به نرخ رشد جمعیت در شهرها و مشکلات حاصل از آن که مهم‌ترین آن نبود تعادل و توازن در رابطه با انسان و فضای شهری است، متخصصان و کارشناسان رشته‌های مهم شهری را به بررسی عوامل ایجادکننده این پدیده‌ها واداشته است از دهه ۱۹۷۰ میلادی به بعد، در اکثر کشورهای جهان و افزایش بی‌رویه ناهنجاری‌های اجتماعی در این شهرها توجه و علاقه فراوانی به بررسی جغرافیای جرائم شهری به وجود آمده است (Brown, 2000, pp. 2-13). با توجه به اینکه جامعه‌شناسان و صاحب‌نظران مسائل شهری دریافته‌اند که "مکان"، "انسان" و "زمان" سه عنصر اصلی کجروی‌های اجتماعی هستند و نظر به اینکه اساس جغرافیا، اساسی اکولوژیک (بررسی رابطه انسان و محیط زندگی) است، این موضوع روشن می‌شود که:

تفاوت در ساختار مکانی و خصوصیات رفتاری در کنار عامل زمان موجب می‌شود تا توزیع فضایی - زمانی، نوع و میزان جرائم در سطح شهرها یکسان نبوده و در برخی محدوده‌ها به دلیل ویژگی‌های کالبدی و خصوصیات اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی ساکنان آن ارتکاب جرم بیشتر می‌باشد، مهم‌تر این‌که بزهکاران در انتخاب مکان و زمان جرم اغلب منطقی عمل کرده و به دنبال کم خطرترین و مناسب‌ترین فرصت‌ها و شرایط مکانی و زمانی برای بزهکاری هستند؛ بدین ترتیب در محدوده شهرها کانون‌هایی شکل می‌گیرد که دارای فرصت‌ها و اهداف مجرمانه بیشتر و به تبع آن جرائم بالاتری است. (Amanpoor, 2009, p. 28)

واژه "کانون‌های جرم خیز" اولین بار توسط "شرمن" و "گارتین" در سال ۱۹۸۹ مطرح شد، از نظر ایشان محدوده‌ها و یا نقاطی از شهر به دلیل وجود برخی از عناصر کالبدی، اجتماعی و اقتصادی دارای تعدد مجرم است که گره‌های شهری، گذرها و حواشی شهر این ویژگی را دارند (Wynn Williams, 1996, pp. 22-32).

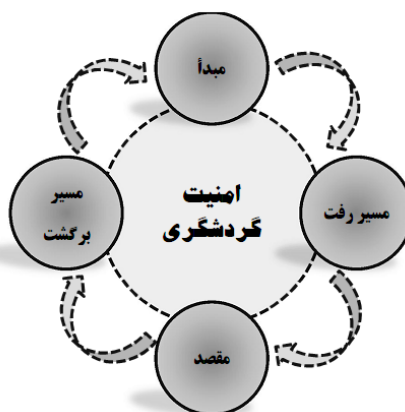
"اسکار نیومن" در سال ۱۹۷۲، از فضاهای شهری جرم خیز تحت عنوان "فضاهای شهری بدون دفاع" یاد می‌کند او در سال ۱۹۷۲، نظریه "فضاهای قابل دفاع" را به عنوان ابزاری برای کاهش جرم در نواحی شهری ارائه داد (Newman, 1973). "جیمز کیو" و "کلینگ" در سال ۱۹۸۲، نظریه پنجره شکسته را درباره مکان‌های جرم خیز مطرح کردند. آن‌ها معتقدند محله‌هایی که در آن‌ها نشانه‌هایی از بی‌توجهی، خرابی، تل انبار شدن زباله‌ها، نماهای بیرونی ناموزون و پنجره شکسته وجود دارد و به بیان دیگر امکان وقوع جرم مهیاست، نشان می‌دهد که ساکنان محل احساس آسیب‌پذیری بیشتری دارند و از حضور و مشارکت و محافظت در اجتماع خودداری می‌کنند و زمینه ایجاد جرم را فراهم می‌نمایند (Boyle, 2002, p. 266). در بررسی دیگری در شهر کمبریج معلوم گردید که فراوانی مسیرهای دسترسی به فرار بزهکاران و نزدیکی نواحی جرم خیز به محل سکونت بزهکاران مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری محدوده‌های آلوده شهری هستند (Hunandlo, 2001, p. 11).

بنابراین می‌توان گفت که کالبد و فضاهای شهری تأثیرات مستقیمی بر شهروندان و گردشگران می‌گذارد. در این بین حوزه ثامن از جمله فضاهای شهری است که فضای نامناسب و ناامنی را هم برای شهروندان و هم گردشگران به وجود آورده است. در به وجود آمدن این وضعیت عوامل اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، کالبدی و غیره تأثیرگذار بوده است که با بررسی‌های انجام‌گرفته مشخص شد که وضعیت نامناسب کالبدی، تلفیق نامناسب کاربری‌ها، منظر نامناسب شهری و سایر خصوصیات کالبدی، بیشترین تأثیر را در به خطر افتادن امنیت گردشگران داشته است.

## ۱. مبانی نظری

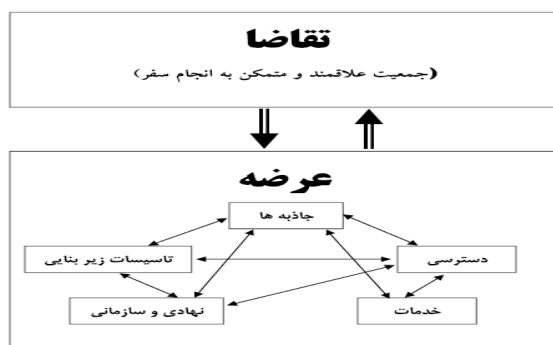
در توسعه گردشگری عوامل متعددی تأثیرگذار هستند که امنیت، شاخص‌ترین عامل توسعه گردشگری است. صنعت ظریف و پیچیده گردشگری ارتباط همه‌جانبه‌ای در سطوح ملی و منطقه‌ای داشته و هرگونه بروز ناامنی و به‌کارگیری خشونت در سطوح مختلف زیان‌های جبران‌ناپذیری به این صنعت وارد می‌سازد (Churchman, 2001, pp. 170-205). گردشگری و امنیت در یک ارتباط تنگاتنگ و متقابل هستند و گردشگری زمانی که با امنیت همراه باشد می‌تواند به صورت جریانی مستمر، پایدار و رفت و برگشتی بین مبدا و مقصد گردشگری شکل گرفته و تکرار بازدید از همان مکان را افزایش دهد (شکل ۱).

شکل ۱: امنیت عامل استمرار گردشگری



بنابراین می‌توان گفت که گردشگری و امنیت دو مقوله وابسته به یکدیگر و در تعامل دو جانبه با هم هستند، بطوری‌که هم می‌توانند تأثیر افزایشی و هم تأثیر کاهشی برهم داشته باشند. به این معنا که افزایش یا کاهش امنیت باعث رونق یا رکود گردشگری خواهد شد و بالعکس (Hal, 2003, p. 11). بنابراین گردشگری در ارتباط مستقیم با مقوله امنیت است. موفقیت و رشد پایدار گردشگری در گرو عملکرد مناسب چرخه گردشگری و عناصر و فاکتورهای متعددی است که در مجموع محیط گردشگری را شکل می‌دهد. این مؤلفه‌ها هر یک در محیط مذکور اهمیت خاصی داشته و با سایر مؤلفه‌ها ارتباط تنگاتنگی دارد (Coltman, 1989). پایداری گردشگری و شکل نظام پایدار آن و در نهایت رضایتمندی گردشگران در گرو امنیت است و بدون شک مهم‌ترین عنصر تکامل و توسعه گردشگری، امنیت پایدار آن است. امروزه در شکل‌گیری محیط گردشگری؛ ۵ عامل اصلی مطرح است که می‌توان این عوامل را در شکل ۲ نشان داد.

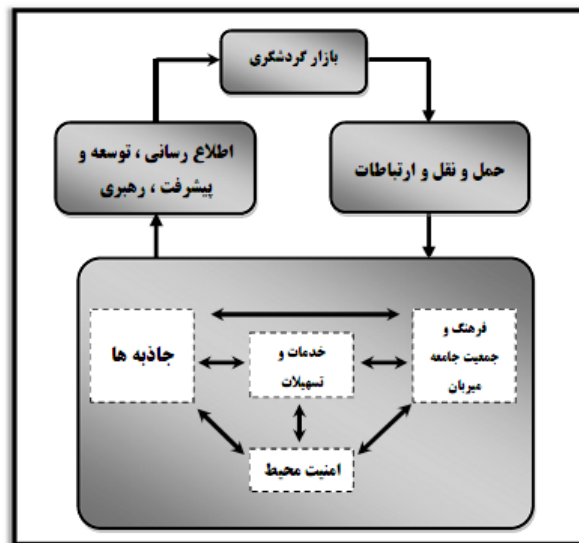
شکل ۲: عوامل شکل‌دهنده محیط گردشگری



(Gunn, 2002, p. 34)

شکل فوق، نشان می‌دهد که کارشناسان و سازمان‌های متولی گردشگری؛ امروزه جایگاهی برای عامل امنیت در بین عوامل شکل‌دهنده محیط گردشگری قائل نمی‌شوند. در صورتی که مطالعات و بررسی‌ها نشان می‌دهد که شکل‌گیری محیط‌های گردشگری بدون در نظر گرفتن عامل امنیت امکان‌پذیر نیست. بنابراین لازم است که به عامل امنیت نیز توجه شود (شکل ۳).

شکل ۳: عوامل شکل دهنده محیط گردشگری



بر این اساس باید گفت برخورداری از امنیت در گردشگری (به ویژه در داخل)، از رؤیایها و آرمان‌های گردشگران بوده و ترس ناشی از نبود امنیت همواره عامل تلخ‌کامی، رکود و ناتوانی گردشگری و گردشگران بوده است (Swarbrooke, 1995). یکی از عمده‌ترین دلایل لاینحل بودن این مشکل در گردشگری، یک جنبه‌گرایی و تک‌بعدی دیدن مسأله امنیت است. در امنیت گردشگری معمولاً به مقوله امنیت مکان گردشگری توجه می‌شود و به امنیت فردی و اجتماعی گردشگران و به ویژه امنیت سیاسی در سطح کلان آن کمتر توجه می‌شود (Petrella, 2004). در حالی که بدون در نظر گرفتن این چهارعامل اصلی (کشور، اجتماع، فرد و مکان)، رسیدن به امنیت در گردشگری سخت و ناممکن خواهد بود (Ahmadi, 2004, pp. 60-63). چگونگی شکل‌گیری امنیت گردشگری را می‌توان در شکل ۴ نشان داد.

شکل ۴: چگونگی شکل‌گیری امنیت گردشگری



براساس مباحث و تعاریف مطرح‌شده درباره امنیت و جایگاه آن در توسعه گردشگری می‌توان تعریف زیر را از امنیت گردشگری ارائه داد:

"بستر و فضای گردشگری شکل‌گرفته در نتیجه وجود امنیت فردی، اجتماعی، سیاسی و مکانی؛ به‌طوری‌که گردشگر بتواند فارغ از هرگونه تهدید، خوف، دلهره و نگرانی و با آرامش فکری و روحی و همچنین اطمینان خاطر در جهت ارضاء نیازهای گردشگری، به فعالیت‌های گردشگری خود بپردازد".

در مجموع می‌توان گفت که هرگاه در سطح مکان‌های گردشگری و یا در جوامع میزبان بستر امنیتی مناسبی فراهم باشد افراد سفر می‌کنند و در پی آن فعالیت‌های مربوط به گردشگری رونق می‌یابد و اگر گردشگران نسبت به مقصد احساس نامنی داشته باشند هرگز به آنجا سفر نخواهند کرد حتی اگر بهترین امکانات، تسهیلات، خدمات و غیره گردشگری فراهم باشد.

## ۲. روش تحقیق

می‌توان گفت که مقاله حاضر از نظر هدف، کاربردی-توسعه‌ای بوده و از طرف دیگر مقاله از نظر جمع‌آوری اطلاعات و داده‌ها و استنباط از آنان، یک تحقیق اسنادی - پیمایشی محسوب می‌گردد. در این مقاله مبانی نظری از طریق مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای صورت گرفته است اما بررسی وضعیت حوزه از طریق مطالعات میدانی و مصاحبه‌های غیر ساختاری صورت گرفت. در مقاله حاضر با توجه به کثرت مراجع‌هکنندگان سعی گردید از روش نمونه‌گیری تصادفی ساده بهره گرفته شود و همچنین به علت عدم دسترسی به واریانس جامعه و در نظر داشتن حداقل خطای نوع اول ۵ درصد؛ تعداد حداقل نمونه یعنی ۱۵۳ در نظر گرفته شد که پس از توزیع درصد بالاتری از این میزان، تعداد پرسشنامه‌های قابل استفاده ۲۰۰ مورد بود که نتایج حاصل از این تعداد استنتاج گردیده است. در این مقاله به منظور گردآوری اطلاعات از ابزار پرسشنامه استفاده گردید. جهت سنجش پایایی آن هم از روش آلفای کرونباخ استفاده گردید که مشهورترین ابزار برای آزمون قابلیت اعتماد پرسشنامه است. از این ابزار برای محاسبه هماهنگی ابزار اندازه‌گیری از جمله پرسشنامه استفاده می‌شود. برای محاسبه ضریب آلفای کرونباخ از فرمول زیر استفاده می‌شود:

$$R\alpha = \frac{j}{j-1} \left( 1 - \frac{\sum s_j^2}{S^2} \right)$$

که در آن:

**Rα**: ضریب آلفای کرونباخ

**j**: تعداد سؤالات پرسشنامه

**Sj<sup>2</sup>**: واریانس پاسخ‌های داده‌شده به سؤال **j**ام

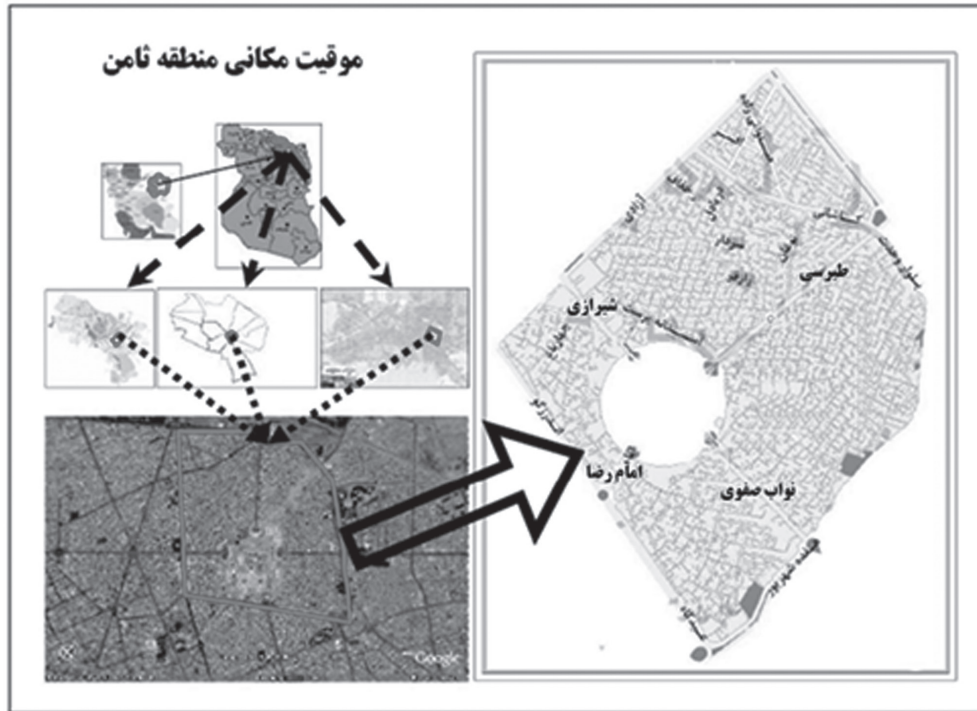
**S<sup>2</sup>**: واریانس کل پرسشنامه است.

با توجه به جداول خروجی نرم‌افزار SPSS در پرسشنامه بکار گرفته‌شده در این مقاله برای گردشگران میزان این ضریب ۸۸/۸ درصد به دست آمده است که نشان‌دهنده پایایی درونی کلی سؤالات پرسشنامه می‌باشد.

## ۳. معرفی حوزه مورد مطالعه

ورود سالیانه میلیون‌ها نفر زائر به مشهد به برکت وجود بارگاه ملکوتی حضرت امام رضا (ع)، این شهر را به دومین مادرشهر مذهبی جهان تبدیل کرده است. نام و هویت شهر مشهد برخاسته از باور داشت شیعه دوازده‌امامی به اصل امامت و در نتیجه اعتقاد به شهادت علی بن موسی‌الرضا (ع) امام هشتم شیعیان در سال ۲۰۲ هجری - ق است. این شهر همه‌ساله حدوداً بیش از ۱۵ میلیون زوار و گردشگر را در دل خود جای می‌دهد و پس از مکه و مدینه بیشترین تعداد زائر را در طول سال پذیراست؛ هرچند که مکه و مدینه تعلق به جهان اسلام (دینی) دارد؛ در صورتی که شهر مشهد عمده اهمیت خود به جهت مذهبی (تشیع) دارا می‌باشد؛ بنابراین شهر مشهد هم به عنوان بزرگ‌ترین مادرشهر مذهبی جهان و هم به عنوان شهری که بیشترین زائر جهان را پذیرایی می‌کند، دارای اهمیت و عملکرد ملی و بین‌المللی است (Alizadeh, 2010, pp. 65-87). در این بین حوزه ثامن از قدیمی‌ترین مناطق شهرداری شهر مشهد می‌باشد، این حوزه در مجاورت حرم مطهر است به طوری که حرم مطهر امام رضا قسمتی از مساحت آن را شکل می‌دهد (Rezvani, 2005, p. 109). بعد از دهه ۱۳۱۰ که به تدریج مشهد رو به گسترش نهاد و به بیرون از حصارهای شهر گسترش یافت و روزبه‌روز بر جمعیت و به تبع آن بر وسعت آن افزوده شد یکی از مناطقی که تحت تأثیر مستقیم این تغییرات قرار گرفت حوزه شهرداری ثامن می‌باشد. به طوری که بافت و ویژگی‌های این حوزه نسبت به چند سال قبل به کلی تغییر کرده است. محدوده قانونی این حوزه را می‌توان به صورت شکل ۵ نشان داد.

شکل ۵: موقعیت حوزه مورد مطالعه



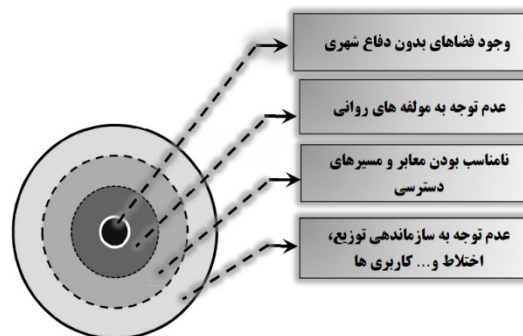
مطالعه وضعیت این حوزه شهرداری نشان داده است که در طی دهه‌های گذشته تغییر و تحولات زیادی در آن اتفاق افتاده است و این حوزه بافت قدیمی خود را از دست داده است (Hanaei, 2007, p. 37). حوزه شهرداری نامن یکی از مناطق ۱۳ گانه شهر مشهد را تشکیل می‌دهد این حوزه شهرداری در سال ۱۳۷۵، ۴۴۸۳۶ نفر جمعیت داشته است ولی در سال ۱۳۸۵ جمعیت آن به ۳۲۳۳۰ نفر کاهش پیدا کرده است. در محدوده حوزه شهرداری نامن از مجموع ۳۲۳۳۰ نفر، ۱۶۶۲۳ نفر مرد و ۱۵۷۰۷ نفر آن را زنان تشکیل می‌دهند که نسبت جنسی در این حوزه برابر ۱۰۵/۸ می‌باشد. تعداد کل خانوارهای ساکن در حوزه برابر ۹۰۵۰ خانوار است که با محاسبه کل جمعیت محدوده، بعد خانوار ۳/۵۷ نفر به دست می‌آید (Censuse of Mashhad city, 2005) همچنین از کل جمعیت حوزه ۲۴۸۹۳ نفر باسواد و ۴۸۳۷ نفر بی‌سواد می‌باشند.

### ۱-۳- ویژگی‌های کالبدی نمونه مورد مطالعه

در کنار دیگر شرایط حوزه مورد مطالعه، ویژگی‌های محیطی نیز در وقوع جرم آن تأثیرگذار هستند. از این رو در ارتکاب جرم حوزه علاوه بر شرایط اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی کافی، شرایط کالبدی و محیطی مهم‌ترین عامل در ناامنی حوزه می‌باشد.

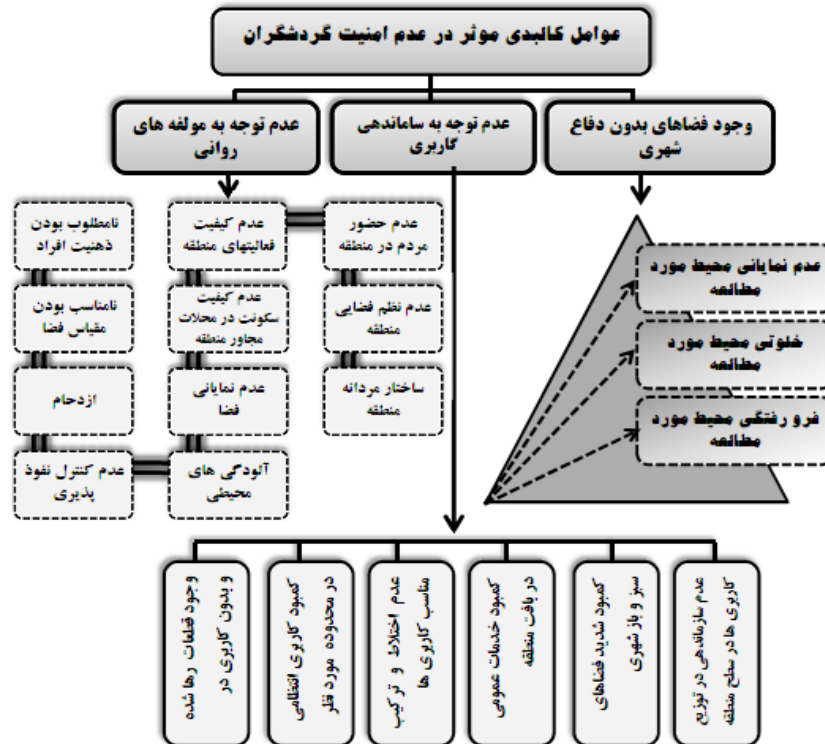
بنابراین می‌توان عوامل تأثیرگذار در ناامنی حوزه شهرداری مورد مطالعه را مطابق شکل‌های ۶ و ۷ نشان داد:

شکل ۶: مهم‌ترین عوامل کالبدی موثر بر عدم امنیت گردشگران در حوزه شهرداری نامن





شکل ۷: جزئیات مهم‌ترین عوامل کالبدی موثر بر عدم امنیت گردشگران در حوزه شهرداری ناهان



بر این اساس می‌توان گفت که اجرایی نشدن طرح بهسازی و نوسازی بافت پیرامون حرم مطهر و عدم توجه مسئولان و مدیران به ساماندهی کاربری‌های حوزه مورد مطالعه؛ از جمله قرار ندادن کاربری‌های عمومی در بافت، ناکافی و نامناسب بودن فضاهای سبز و باز شهری، تلفیق نامناسب کاربری‌های سنتی و مدرن، فرسوده و نوساز، مسکونی و خدماتی و غیره موجب شکل‌گیری فضاهای بدون دفاع شهری فراوان (که یکی از مهم‌ترین عوامل بروز جرم در فضاهای شهری می‌باشد) شده است. این عوامل خود مستقیماً بر امنیت روانی زائران و گردشگران تأثیر منفی بجای گذاشته است که در این میان می‌توان به منفی بودن ذهنیت زائران و گردشگران قبل از ورود به حوزه مورد مطالعه اشاره کرد (داشتن ذهنیت مثبت به مقصد هنگام ترک مبداء، از مهم‌ترین عوامل جذب گردشگران و توسعه گردشگری مقصد می‌باشد).

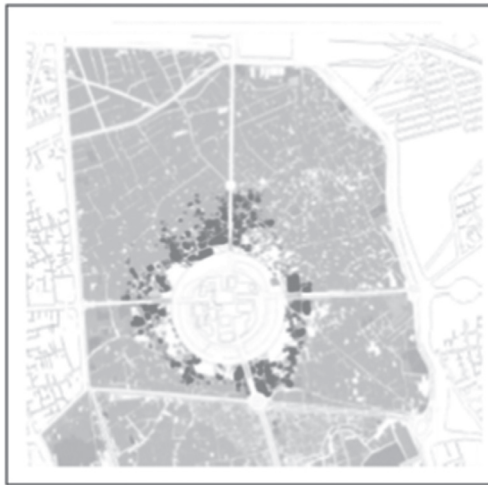
#### \* کاربری زمین در محدوده اطراف حرم

در محدوده طرح ۴۰/۸ درصد مساحت اراضی به کاربری مسکونی و ۶ درصد آن به کاربری تجاری اختصاص یافته است. بافت کالبدی مشهد در این قسمت قدیمی است و با اندکی اغماض از الگوی مرکزی- شعاعی با گذرهای تنگ و پر پیچ و خم تبعیت می‌کند. اگرچه ۲۳/۵ درصد اراضی در این محدوده به شبکه ارتباطی اختصاص یافته است ولی توزیع مسیرها به نحوی است که پاسخ‌گوی نیاز حمل‌ونقل شهری و دسترسی مطلوب پیاده نیست. فضای سبز کم (۷٪) است و فضای آموزشی، ورزشی و غیره نیازهای جمعیت ساکن و جمعیت رو به افزایش زائران را برآورده نمی‌کند آمار نشان‌دهنده این واقعیت است که ۳۴ درصد از هتل‌های شهر و ۵۷ درصد از مسافرخانه‌های شهر در این محدوده واقع شده‌اند. همان‌طور که ذکر گردید، بررسی کاربری‌های در وضع موجود نشانگر نارسایی‌های فراوانی در جهت تعریف و توزیع کاربری‌ها در سطح محدوده مورد نظر می‌باشد. اما در اینجا به مهم‌ترین مشکلاتی که در ایجاد نامنی فضایی موثر می‌باشند، اشاره می‌شود.

#### \* عدم سازماندهی در توزیع کاربری‌ها در سطح حوزه

به جز کاربری‌های آموزشی که اکثر آن در داخل بافت جانمایی شده‌اند سایر کاربری‌ها مانند کاربری‌های تجاری، درمانی، اداری در حاشیه و در مجاورت معابر و شریان‌های عمده واقع شده‌اند. این کاربری‌ها به واسطه مخاطبین فراوان، رونق و رفت‌وآمد بیشتری در محدوده اطراف خود ایجاد نموده و بدین ترتیب نسبت به مکان‌های خلوت و دور از دید، امنیت و آرامش خاطر بیشتری را به محیط القاء می‌کنند. این در حالی است که بخش‌های مرکزی بافت در محدوده وسیعی به کاربری مسکونی اختصاص داده شده است. این کاربری به واسطه سکوت و عدم ارتباط زیاد با فضای خارج، از میزان کنترل و نظارت بر فضا به شدت کاسته و احساس نامنی در محیط را تشدید می‌نماید (شکل ۸).

شکل ۸: چگونگی توزیع فعالیت‌های تجاری و اقامتی در سطح حوزه شهرداری ثامن



(Tash Consulting Engineers, 2006)

#### \* کمبود شدید فضاهای سبز و باز شهری

در میان کاربری‌های موجود در بافت، کاربری فضای سبز درصد ناچیزی را به خود اختصاص داده است که این میزان نیز عمدتاً در سال‌های اخیر ایجاد گردیده است. این کاربری ضمن کاستن از فشردگی بافت مسکونی قابلیت تبدیل به مکانی جهت استراحت و گفتگو اعضا محل و بازی کودکان و غیره را داراست، و می‌تواند تا حد زیادی از سکوت و خلوتی بافت بکاهد که البته به منظور عدم تبدیل این کاربری در شب به محل تجمع معتادین و خلاف‌کاران و در مجموع محیطی ناامن، لازم است روشنایی مناسبی برای آن در نظر گرفته‌شده و ترجیحاً از نگهبان برخوردار باشد.

#### \* کمبود خدمات عمومی در بافت حوزه

وجود برخی از خدمات عمومی در بافت مانند (کیوسک، روزنامه، خوراکی، اطلاعات و غیره) که توقف و مکث عابرین را به دنبال دارد و بر رونق فضا نیز می‌افزاید یکی دیگر از مشکلات توزیع و تأمین کاربری‌ها در سطح حوزه می‌باشد. همچنین نبود فضای کافی برای پارک وسایل نقلیه و تجاوز به حریم عابرین پیاده از دیگر مشکلات حوزه در وضع موجود می‌باشد.

#### \* عدم اختلاط و ترکیب مناسب کاربری‌ها

علاوه بر توزیع نامناسب کاربری‌ها در کل سطح بافت حوزه، اختلاط نامناسب برخی کاربری‌ها در بخش‌های حاشیه بافت نیز از دیگر مشکلات کاربری‌ها در سطح حوزه شهرداری مشهد محسوب می‌شود. همجواری کاربری‌های تجاری نامتجانس با یکدیگر و یا اختلاط این کاربری‌ها با کاربری‌های کارگاهی، خدماتی، اقامتی و غیره که باعث ایجاد تداخل عملکردی، ایجاد مزاحمت‌های محیطی، چهره نامناسب شهری و عدم نظم و خوانایی فضایی می‌شود، از جمله این مشکلات می‌باشد.

#### \* کمبود کاربری انتظامی در حوزه مورد نظر

حضور کاربری‌های نظامی و انتظامی برای حوزه مورد نظر یکی از ضروریات و نیازهای عمده محسوب می‌شود و احساس نظارت و کنترل بر محیط را تقویت نموده و به القاء حس امنیت کمک می‌کند که متأسفانه در این زمینه حوزه مورد مطالعه با مشکل جدی روبرو می‌باشد.

#### \* وجود قطعات رهاشده و بدون کاربری در سطح بافت

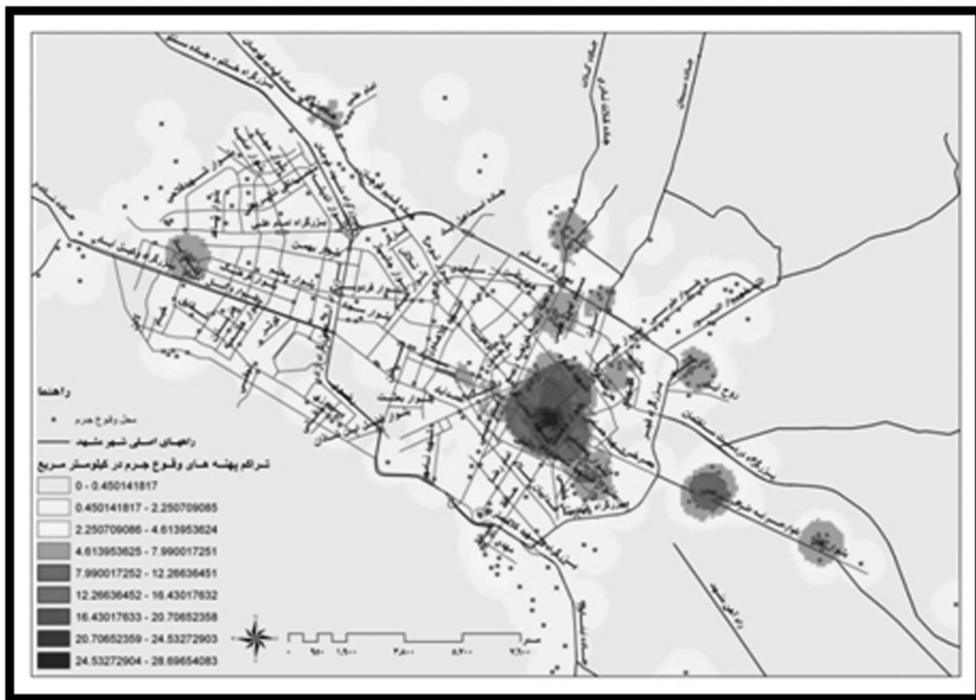
فرسودگی بافت حوزه، وجود بناهای تخریب‌شده، عدم حضور مالکین به همراه عدم سازماندهی فضایی از جمله دلایل ایجاد فضاهای رهاشده و مخروبه در بافت می‌باشند. این فضاها مکان مناسبی برای اختفاء محسوب شده و بر ناامنی فضا می‌افزاید.

#### \* بررسی وضعیت جرم در حوزه شهرداری ثامن و شهر مشهد

بر اساس مطالعات صورت گرفته و اطلاعات موجود مشخص شد که حوزه مورد مطالعه با توجه به تراکم جاذبه‌های گردشگری، تراکم خدمات گردشگری، وضعیت نابسامان کالبدی و اجتماعی و غیره دارای بیشترین میزان جرم نسبت به سایر مناطق شهرداری مشهد بوده است. وضعیت میزان و نوع جرائم در مشهد و حوزه مورد مطالعه را می‌توان مطابق نقشه ۱ نشان داد.



نقشه ۱: پهنه‌های وقوع جرم در سطح شهر مشهد



(Tash Consulting Engineers, 2006)

با مطالعه نقشه فوق مشخص شد که حوزه شهرداری ثامن مشهد نسبت به سایر مناطق شهری مشهد از میزان جرائم بالاتری برخوردار است. در به وجود آمدن این وضعیت در حوزه شهرداری ثامن عوامل مختلفی تأثیرگذار هستند که مهم‌ترین این عوامل را می‌توان به صورت زیر بیان کرد:

- عدم اجرایی شدن طرح نوسازی و بهسازی بافت پیرامون حرم مطهر و در نتیجه آشفته شدن بافت کالبدی حوزه
- تلفیق نامناسب کاربری‌های گردشگری، مسکونی و سایر کاربری‌ها در حوزه مورد مطالعه
- نامنظم بودن پخشایش و جانمایی نامناسب کاربری‌ها
- تراکم بیش از حد جاذبه‌ها و ساختمان‌های مذهبی و تاریخی در حوزه مورد مطالعه و در نتیجه جذب گردشگران و زائران بیش از توان کالبدی حوزه
- ناکافی و نامناسب بودن کاربری‌ها و ساختار کالبدی (کاربری‌های عمومی، کوچه‌ها و خیابان‌های کم عرض و غیره) حوزه مورد مطالعه
- وجود فضاهای فراوان بدون دفاع شهری در حوزه مورد مطالعه
- تراکم فراوان خدمات گردشگری در حوزه مورد مطالعه (این خدمات بیش از توان و ظرفیت کالبدی حوزه مورد مطالعه می‌باشد).
- و غیره

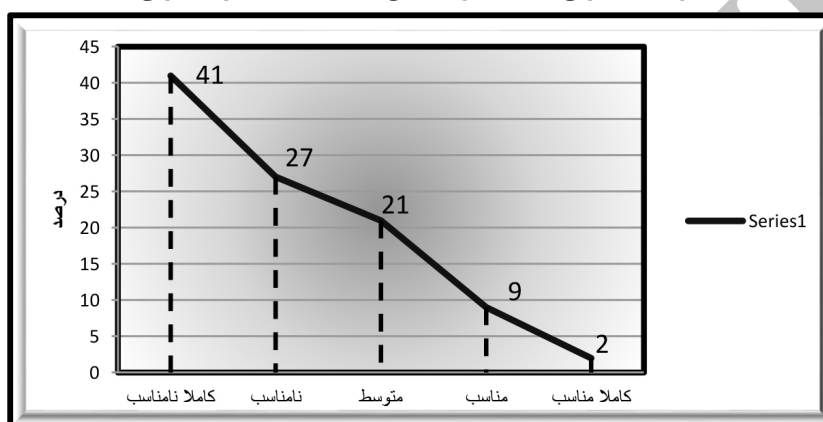
### ۳-۳- سنجش نگرش گردشگران پیرامون امنیت حوزه مورد مطالعه

در راستای تعیین میزان امنیت حوزه مورد مطالعه و تأثیر بافت کالبدی حوزه در میزان امنیت گردشگران، نگرش گردشگران پیرامون امنیت حوزه مورد سنجش قرار گرفت. نتایج این سنجش نشان داد که بیشتر زائران و گردشگران حوزه شهرداری ثامن مشهد را محیطی ناامن می‌دانند. به‌طوریکه ۴۱ درصد امنیت حوزه را کاملاً نامناسب، ۷۲ درصد نامناسب، ۲۱ درصد معمولی، ۹ مناسب و ۲ درصد کاملاً مناسب ارزیابی کرده‌اند (جدول و نمودار ۱).

جدول ۱: میزان امنیت حوزه ثامن مشهد از دید گردشگران

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
کاملاً نامناسب	۱۶۴	۴۱٫۰	۴۱٫۰	۴۱٫۰
نامناسب	۱۰۸	۲۷٫۰	۲۷٫۰	۶۸٫۰
معمولی	۸۴	۲۱٫۰	۲۱٫۰	۸۹٫۰
مناسب	۳۶	۹٫۰	۹٫۰	۹۸٫۰
کاملاً مناسب	۸	۲٫۰	۲٫۰	۱۰۰٫۰
Total	۴۰۰	۱۰۰٫۰	۱۰۰٫۰	

نمودار ۱: میزان امنیت حوزه ثامن مشهد از دید گردشگران

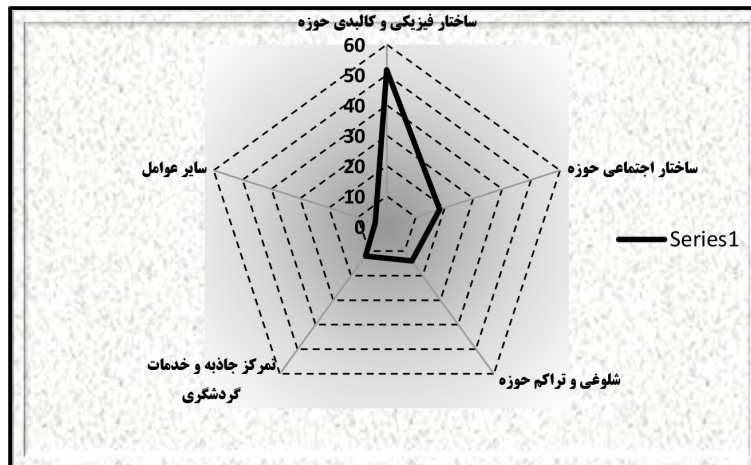


در این زمینه مهم‌ترین عوامل بروز ناامنی حوزه مورد مطالعه از دید زائران و گردشگران مورد سنجش قرار گرفت. نتایج این سنجش نشان داد که بیشتر زائران و گردشگران ساختار کالبدی و فیزیکی را مهم‌ترین عامل بروز ناامنی حوزه ثامن مشهد می‌دانند (جدول و نمودار ۲).

جدول ۲: مهم‌ترین عوامل عدم امنیت زائران و گردشگران در حوزه ثامن مشهد

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
ساختار فیزیکی و کالبدی حوزه	۲۰۷	۵۱٫۷	۵۱٫۷	۵۱٫۷
ساختار اجتماعی حوزه	۷۳	۱۸٫۳	۱۸٫۳	۷۰٫۰
شلوغی و تراکم حوزه	۵۶	۱۴٫۰	۱۴٫۰	۸۴٫۰
تمرکز جاذبه و خدمات گردشگری	۴۸	۱۲٫۰	۱۲٫۰	۹۶٫۰
سایر عوامل	۱۶	۴٫۰	۴٫۰	۱۰۰٫۰
Total	۴۰۰	۱۰۰٫۰	۱۰۰٫۰	

نمودار ۲: مهم‌ترین عوامل عدم امنیت زائران و گردشگران در حوزه ثامن مشهد

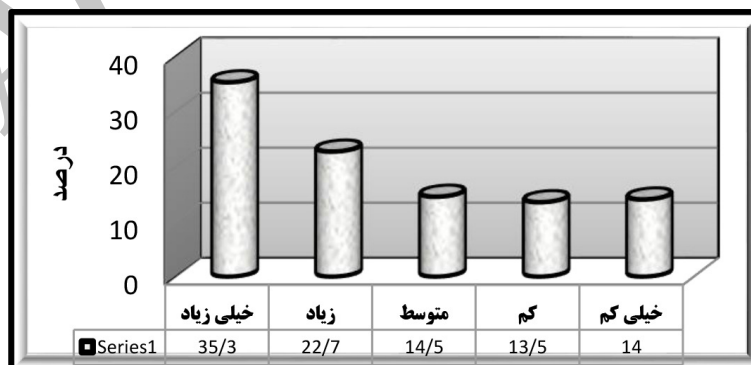


در نهایت جهت مشخص شدن میزان تأثیر وضعیت کالبدی حوزه بر امنیت زائران و گردشگران، سنجش نگرش گردشگران نشان داد که: ۳۵/۳ درصد از گردشگران این تأثیر را خیلی زیاد، ۲۲/۷ درصد زیاد، ۱۴/۵ درصد این تأثیر را در حد متوسط، ۱۳/۵ درصد کم و ۱۴ درصد خیلی کم دانسته‌اند. بنابراین می‌توان گفت که بیش از نیمی از گردشگران معتقدند که این پارامتر تأثیر زیادی بر عدم احساس امنیت آن‌ها داشته است (جدول و نمودار ۳).

جدول ۳: میزان تأثیر طرز طراحی و چیدمان فضاهای حوزه شهرداری ثامن مشهد بر امنیت گردشگران

	Frequency	Percent	Valid Percent	Cumulative Percent
خیلی کم	۵۶	۱۴,۰	۱۴,۰	۱۴,۰
کم	۵۴	۱۳,۵	۱۳,۵	۲۷,۵
متوسط	۵۸	۱۴,۵	۱۴,۵	۴۲,۰
زیاد	۹۱	۲۲,۸	۲۲,۸	۶۴,۸
خیلی زیاد	۱۴۱	۳۵,۳	۳۵,۳	۱۰۰,۰
Total	۴۰۰	۱۰۰,۰	۱۰۰,۰	

نمودار ۳: میزان تأثیر طرز طراحی و چیدمان فضاهای حوزه شهرداری ثامن مشهد بر امنیت گردشگران



#### ۴. نتیجه گیری

امنیت و گردشگری، پارامترهای یک معادله هستند که نسبتی مستقیم باهم دارند. در واقع همان طور که یکی از عوامل مهم توسعه گردشگری وجود امنیت است، رونق گردشگری در یک منطقه و تردد گردشگران در یک مقصد، موجب به وجود آمدن امنیت می شود. البته نباید فراموش کرد که این قضیه همیشه هم صادق نیست، چرا که در برخی مواقع، وجود پدیده گردشگری و رفت و آمد گردشگران باعث ناامنی شده است. با این وجود، صنعت گردشگری و مقوله امنیت ارتباط تنگاتنگی باهم دارند برای مسأله امنیت گردشگری و این که چه بکنیم گردشگران دارای امنیت روانی باشند باید به عوامل فردی، اجتماعی، سیاسی و امنیت مکان اشاره کرد.

این مقوله در مکان های مذهبی به دلیل چارچوب های خاص پیرامونی آن دارای حساسیت زیادی است. در این میان مادرشهر مشهد و به خصوص حوزه شهرداری ثامن مشهد دارای شرایط ویژه ای است و علی رغم داشتن جایگاه خاص آن در گردشگری مشهد همواره دارای معضلات فراوانی بوده و اکثریت گردشگران (بیش از ۶۰ درصد آن ها) از حضور در این مکان احساس ناامنی می کنند.

با بررسی ها و مطالعات صورت گرفته مشخص شد که علی رغم ناامنی بودن حوزه و شرایط نامطلوب آن، همواره بیشترین تعداد زائرین را در خود جای داده است، که این خود تحت تأثیر عوامل ذیل است:

- پایین بودن سطح اشتغال و درآمد اکثریت زائرین
- تمرکز بیشترین درصد خدمات گردشگری از جمله خدمات ارزان قیمت در این حوزه
- تمرکز بیشترین جاذبه های گردشگری مشهد در این حوزه
- فرسودگی و نامنظم بودن بافت حوزه
- تلفیق نامناسب بافت فرسوده و جدید
- و غیره

بر این اساس برقراری امنیت در حوزه شهرداری ثامن مشهد مستلزم اقدامات اساسی و مطالعات ویژه ای است. در این بین باید گفت که با توجه به شرایط خاص حوزه، اولین و مهمترین راهکار در زمینه ایجاد امنیت گردشگران در حوزه: پخشایش گردشگران و در نتیجه پخشایش عوامل مرتبط با گردشگری از جمله خدمات گردشگری است. علاوه بر این می توان پیشنهاد های زیر را در جهت بهبود امنیت حوزه مورد مطالعه اشاره کرد.

- اولین و مهمترین پیشنهادی که بتوان ارائه داد و سایر پیشنهادها را به نوعی تحت تأثیر قرار می دهد؛ جلوگیری از تجمع زیاد زائران در برخی از فضاهای این منطقه و پخشایش آن ها در سطح کل منطقه و شهر.
- از طریق تغییر کاربری صحیح کاربری اراضی موجود در حوزه ثامن که در واقع جزء بافت فرسوده و قدیمی شهر می باشد می توان در جهت پیشگیری و کاهش جرم در فضاهای شهری گام برداشت و این مهم از طریق ارتباط مستمر و مفید برنامه ریزان و طراحان شهری و نیروهای امنیتی شهر در زمینه ساخت فضاهای شهری حاصل می شود.
- توسعه فضاهای آموزشی، بهداشتی و ورزشی- تفریحی جهت رونق اقتصادی- اجتماعی و نگه داشتن جمعیت ساکن آن پیشنهاد می گردد که در این زمینه بایستی با شناسایی ساختمان های مخروبه و متروکه یا تغییر کاربری آن ها به فضاهای آموزشی و بهداشتی و ورزشی و تفریحی همت گماشت.
- از طریق توزیع و مکان گزینی بهینه و مناسب پایگاه های امنیتی شهری می توان احتمال وقوع جرم را کاهش داد.
- هر چند جرم و ناامنی دارای ریشه های اقتصادی و اجتماعی است اما نباید نقش فضا را در کاهش یا تشدید ناامنی فراموش نمود. از جمله این موارد عبارت اند از: اختلاط کاربری های سازگار، ایجاد تناسب بین فرم و عملکرد، دستیابی به خوانایی و جهت یابی در فضا و زمان. وجود حس تعلق به مکان اجتماعی و جغرافیایی، توجه به طراحی جنسیتی فضا و غیره
- رابطه بین شاخص های اجتماعی و تراکم ساختمانی و امنیت اجتماعی در حوزه ثامن بررسی و تدوین شود.
- برقراری رابطه ارگانیک و سازمانی میان حوزه ثامن با مناطق مجاور از طریق بهبود فضای شهری، ایجاد پارک مرمت و نوسازی ساختمان ها و ایجاد اشتغال در آن زیست بوم
- انجام راهبردهای پلیسی در حوزه ثامن از قبیل راهبرد پاسخگویی سریع به تماس های اضطراری، راهبرد استفاده از گشت راندمی و راهبرد به کارگیری گشت های هدایت شده بر اساس الگوی بومی
- تأمین امنیت فضایی درون محلات مسکونی به وسیله ایجاد محوریت فضایی، تعیین کاربری فضاهای گمشده و رها. توجه به مباحث امنیتی در طراحی شهری مجدد فضاهای محدوده به ویژه فضاهای پیاده (کاهش) برخی از فضاهای بدون دفاع شهری از طریق طراحی اصولی و توجه به امنیت در شهرسازی و طراحی شهری فضاها امکان پذیر است؛ شامل: توجه ویژه به نورپردازی مناسب و جانمایی بهینه منابع روشنایی در سطح حوزه
- تقویت حضور مستمر شهروندان و گردشگران در فضاهای محدوده (حضور) پویا و دائمی شهروندان و گردشگران زمینه ایجاد امنیت اجتماعی است.

به طور کلی طراحان شهری از راه طراحی غیر شطرنجی، تعاریف صحیح کاربری‌ها، از بین بردن نقاط کور، ساماندهی و ایجاد محله‌ها و اقداماتی از این دست می‌توانند ضریب امنیتی شهر را بالا ببرند و از وقوع جرم پیشگیری نمایند. هم چنین این مسأله در نظر گرفته شود که در کنار طراحان شهری، معماران، شهرداری‌ها و سایر نهادهای به ظاهر غیرامنیتی، باید اقداماتی از قبیل روشنایی، اصلاح معابر، ایجاد تأسیسات خاص، از بین بردن مکان‌های مخروبه و خالی از سکنه، ساماندهی مکان‌های پرتراکم و نظایر این‌ها، گام‌هایی را در زمینه برقراری امنیت و پیشگیری از جرم در بر دارند؛ زیرا مسأله امنیت و پیشگیری از جرم در شهر، موضوع چندوجهی است که تنها یک سازمان و نهاد نمی‌تواند آن را تأمین کند بلکه عواملی چون مشارکت شهروندان، حضور موثر شهرداری‌ها و نهادهای دیگر را حتماً باید در نظر گرفت.

Archive of SID



## References

- Censuse of Mashhad City, (2005), Mashhad Municipality, Information And Statistics Organization And Computer Services, 23-27.
- Ahmadi. H. (2004 ) *Surveys Affective Factors On Tendency Of Marginalized For Criminal Behavior (Case Study: Marginalized Shiraz City)*, Shiraz, Shiraz University, Demography Center, 63-60
- Amanpour ,S , Ghafari, S. R.& Ghasemi, Z. (2009). Analysis And Survey Of The Spatial And Space Crime Areas In Urban Settlements, *Journal Of Consulting Engineers*, Vol. 45, 28.
- Byanlou. Y.& Mansourian, M. K. (2004). The Relationship Between Population Density And Crime Rates, *Journal of Social Welfare*, Year VI, Vol. 22, 24-18.
- Research Project of Analysis and Providing Program for Intervention (Physical, Economic, Social) Urban Spatial Of Qibla Side ( 2006). Tash Consulting Engineers, Second Edition, 145-98.
- Hanaee, J. & Shayeteh far N. sh. (2007). *Urban Management in Rusty Fabric (Fabric of Surrounding Shrine of Imam Reza)*, Urban Degree Thesis, Islamic Azad University of Mashhad, Faculty of Humanities, p: 37.
- Khosravian. A, Arab, A. & Ahmadi, M. (2002). *Architectural Design Of Juncture ---- Shrine of Reza and Surrounding Fabric*, M.A. thesis, Arts University of Esfahan, p: 54.
- Rezvani, A. (2005). Mashhad City in Research for Identity, National Organization of Land and Housing, Department of Housing and Urban, p: 109.
- Rezvani, A. (2005). Toward Urban Identity of Mashhad City, Department of Housing and Urban, p: 88.
- Samen Municipality Website (samen.mashhad.ir), (2009), Introduced Samen area.
- Saghaei. M. & Alizadeh, S. D. (2009). Feasibility of Tourism in the Paveh City, *Journal of Geography Space*, (in press), Islamic Azad University, Ahar.
- Shahidi, M. (2007). Affections and Circumstances of Implementations Projects in Improvement and Renovation of Central Fabric of Mashhad City, Master Thesis, Shahid Beheshti University, 89-63.
- Erfanian. M. (2001). Survey in the Experience of Interference in the Central Fabric of Mashhad City, *Second Year of Journal of Seven Cities*, vol. 3.
- Alizadeh. S. D. (2010). *Studying Social Problems of Tourism in Samen Region of Mashhad City*, Master Thesis, Payam Noor University of Tehran, Faculty of Social Sciences, 87-65.
- Research Project of Studies and Providing Projection of Completion Exformer and Urban Space of Qibla Side ( 2006), Housing Development Company, Makers Of Samen, 128-111.
- Jkynz. H. (2003). Tourism Policy making, Scientific and Cultural Research Bureau.
- Hernando Gomez, B. (2001). Urban Crime (F. Ghiveh Chian., Trans.) Tehran, *Cultural Research Bureau*, 77
- Brown L. (2000). Geography of Crime-University of Wollongong, School of Geosciences From the world wide web: <http://www.geos.242.com>.
- Boyle, J., Findlay, C. & Forsyth, L. (2002). *An Investigation into Women S Perception Of Fear and the Design of the Urban Environment, Open space*, London, Edinburgh Callege of Art, School of Architecture, Tourism Management.
- Burton, E. & Mitchell L. (2006). *Inclusive Urban Designe, Streets for Life*, Architectural Press, First edition, UK.
- Churchman, A. (2001). *Environmental Psychology and Urban Planning: Where Can the Twain Meet?*, Handbook Environmental Psychology, John wiley and Sons, Inc., Newyork.
- Coltman, M. (1989) *An Introduction to Travel and Tourism: An International Approach*, Van Nostrand Reinhold.
- Eck, J. E., Weisburd, D. (1995). *Crime Places in Crime Theory*, In *Crime and Plece, Crime Prevention Studies*, Volume 4, edited by Ronald V. Clarke, Monsey, New York: Willow Tree Press, Inc.
- Gunn, Clare. A. (2002). *Tourism Planning*, Routledge.
- Hagan, J. (1988). *Modern Criminology*, New York: Mc Graw-Hill.
- Meethan, K. (2001). *Tourism in Global Society*. Basingstoke: Palgrave.
- Newman, O. (1973). *Defensible Space: People and Design in the Violent City*, London: Architectural Press.
- Petrella, L. (2004). Urban Space and Security Policies: Between Inclusion and Privilization, UN Habitat; WUF, Barcelona, Spain.
- Swarbrooke, J. (1995). *The Development and Management of Visitor Attractions*, Butterworth-Heinemann.
- William, C. G. (1996). *Tourism Development*, Van Nostrand Reinhold